

УДК 94(4)»375/1492»

Сергій Сегеда

Інститут народознавства НАНУ
Щецинський університет (Польща)

КНЯЖІ ПОХОВАННЯ НА ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ ПОГРАНИЧЧІ В ЗАХІДНІЙ ВОЛИНІ

Статтю, підготовлену в рамках авторського проекту «Пантеон України», присвячено місцезнаходженню, історії та сучасному стану могил волинських князів XIII ст. з династії Романовичів — Василька Романовича та Володимира Васильковича.

Ключові слова: Пантеон, могила, князь, Волинь.

Sergij Segeda, Groby książęce na polsko-ukraińskim pograniczu na Zachodnim Wołyniu.

Artykuł przygotowano w ramach projektu autorskiego «Panteon Ukrainy», poświęcony lokalizacji, historii i stanu obecnego grobów książąt wołyńskich XIII wieku z dynastii Romanowiczów — Wasylka Romanowicza i Wołodymyra Wasylkowycza.

Kluczowe słowa: Panteon, grób, książę, Wołyń.

Szegeda Sergii. Princely burial at the Polish-Ukrainian border of Western Volyn'.

The article is prepared within the author's project of the "Pantheon of Ukraine", devoted to location, history and present state of the graves of Volynian princes XIII. the dynasty of Romanovich - Vasylko Vladimir Romanovich and Vasylkovych.

Keywords: Pantheon, tomb, Prince Volyn.

Ще за часів легендарного князя Олега прадавня волинська земля, назва якої походить від її давнього центра — м. Волиня (Велиня) на Бузі, увійшла до складу киево-руської держави. Центром Волині наприкінці X ст. стає місто Володимир, назване так на честь хрестителя Русі — великого князя київського Володимира. За літописними рядками, він «посадив» тут свого сина Всеволода [8, с. 67], що став першим князем удільного Волинського князівства, територія якого охоплювала басейн Західного Бугу, Стиру, Горині, Случа та правих приток верхів'я Прип'яті з містами Луцьком, Берестям (Брестом), Дорогочином, Белзом, Холмом, Червенем та ін. [3, с. 363 – 364]. У 1154 році тут виокремилось Луцьке князівство, яке пізніше, втративши свій статус, стало складовою частиною Володимир-Волинського князівства.

Середина XIII ст. – час найвищого розквіту Володимира. Загоївши рани, завдані татаро-монгольським нашествям 1241 року, місто знову стає визначним культурним, релігійним, ремісничим і торговельним центром Південно-Західної Русі. Над столицею Володимир-Волинського князівства здіймався величний кафедральний собор Успіння Пресвятої Богородиці. Храм був зведений і освячений у 1260 році волинським князем Мстиславом II Ізяславовичем, який наприкінці життя двічі обіймав київський престол. В серпні 1170 року будівничий храму помер, і за літописними рядками, «... опрятавши тіло його, з честю великою і зі співами гласохваль-

ними положили тіло його у святій Богородиці, в єпископії, що її він сам спорудив у Володимирі» [8, с. 302–303]. З того часу собор Успіння Пресвятої Богородиці називали «Мстиславовим храмом». Літопис не повідомляє, де саме, в якому місці церкви знаходилась могила Мстислава II Ізяславовича.

В 1238 році володимир-волинський престол посів князь Василько Романович (бл. 1203–1269), молодший брат Данила Романовича — визначного державного діяча, талановитого полководця, дипломата і будівничого, що залишився в історії під іменем князя Данила Галицького, або короля Данила (2001–2064).

Стосунки між обома Романовичами, як зазначає Микола Котляр, були незвичними для доби середньовіччя, коли в боротьбі за владу «... син убивав батька, щоб сісти на його князівський стіл, а брат ішов війною на брата, щоб заволодіти його землями» [5, с. 142–143]. Їх характер вдало передав літописець, зауваживши, що король Русі «братолюбством... світився був із братом своїм...» [8, с. 425]. Жодного разу ці стосунки не були затьмарені взаємною недовірою чи підозрою.

Усе своє свідоме життя Василько Романович узгоджував свої дії зі старшим братом — пліч-о-пліч з ним боровся проти боярської опозиції; брав участь в битві під Ярославлем (1245), де дружина і піхота («пішці») Романовичів завдали нищівного удару війську чернігівського княжича Ростислава, галицьких бояр і угорського короля; вів перемовини з папським послом Плано Карпіні щодо церковної унії; в 1248 році завдав рішучого удару ятвягам, вбивши під Дрогичином 40 їхніх «князів»; в першій половині 50-х рр. XIII ст. успішно боровся з ордою татарського хана Куремси, що кочувала в Північному Причорномор'ї та Приазов'ї; наражаючись на смертельну небезпеку, в 1261 році вів непрості перемовини під час драматичної зустрічі із ординським полководцем Бурундаєм, після якої Романовичі були змушені зруйнувати укріплення міст Галицько-Волинського князівства тощо. Залишаючись «у тіні» старшого брата, Василько Романович не раз засвідчував власні військові здібності, талант організатора і дипломатичні навички.

Після смерті Данила Галицького (1264), місцем останнього спочинку котрого став собор Різдва Пречистої Богородиці в Холмі (нинішнє польське місто Хелм), випестувана ним держава розпалась на ряд удільних князівств. Василько Романович залишив за собою володимирський стіл, який утримував до кінця життя. Тепер він володів лише невеликою північно-західною частиною Волині, хоча формально вважався великим князем — «отцем і господином» Русі. Василько Романович віддавав перевагу мирному вирішенню міжнародних справ, однак в разі потреби, як, наприклад, під час конфлікту з краківським і сандомирським князем Болеславом Сором'язливим (1266) захищав свої інтереси зі зброєю в руках.

Згідно з підсумками сучасних досліджень, Василько Романович, скоріш за все, одружувався тричі: 1226 року — з донькою володимиро-суздальського князя Юрія Всеволодовича, 1247 року — з Дубравкою, дочкою мазовецького князя Конрада Казиміровича, бл. 1248 року — з Оленою, донькою краківського князя Лешка Білого, хоча питання про його сімейне життя є дискусійним [1, с. 495].* Від цих шлюбів в нього залишилися донька Ольга та сини Володимир і Данило.

* В російській і вітчизняній історичній літературі на загал переважає думка про те, що Дубравка була донькою князя Юрія Всеволодовича.

На схилі літ Василько Романович вів спокійний, розмірений спосіб життя, зосередився на вирішенні внутрішніх проблем свого князівства. В 1265 році померла його остання дружина Олена, яку поховали у Володимирі в кафедральному соборі Успіння Пресвятої Богородиці [8, с. 426]. Залишившись наодинці із неповнолітнім сином Володимиром, спадкоємцем престолу, Василько Романович почав задалегідь готувати його до державницької діяльності: потурбувався, щоб він отримав гарне виховання і добру освіту, вчив азам військової і дипломатичної справи тощо.

1269 року Василько Романович помер і, за свідченням Галицько-Волинського літопису, як і його дружина Олена, був похований у Мстиславовому храмі, а саме: «У той же час преставився благовірний і христолюбивий великий князь володимирський, на ім'я Василько, син великого князя Романа [Мстиславича]. І положили тіло його в церкві святої Богородиці, в єпископії володимирській» [8, с. 427].

Після смерті молодшого Романовича батьківський престол обійняв Володимир Василькович (1249–1288), який, за літописними рядками, княжив, «правдолюбством світяться до всіх своїх братів, і до бояр, і до простих людей» [8, с. 428]. Високо оцінюючи особистість князя і його діяльність, літописець створив образ мудрого правителя, наділеного привабливими рисами зовнішності, котрий прагнув гармонії в суспільстві і керувався принципами християнської моралі; був знавцем релігійної літератури, мав філософський склад розуму і міг чітко висловлювати свої думки «Сеї же благовірний князь Володимир на зріст був високий, у плечах великий, з лица гарний, волосся мав жовте кучеряве, бороду стриг, і руки мав гарні, і ноги. Голос же в нього був низький і нижня губа дебела. Говорив він ясно [словами] зі [Святих] книг, тому що був філософ великий. І ловець він [був] умілий і хоробрий». На думку багатьох дослідників, об'єктивно літописець мав усі підстави для створення цього дещо ідеалізованого образу правителя Володимира-Волинського князівства [6].

За писемними джерелами, Володимир Василькович вів активну зовнішню політику, підтримуючи стосунки з іншими руськими князівствами, Литвою, Мазовією, польським королівством, землями ятвягів. Для зміцнення північних рубежів Берестейської землі він заснував добре укріплений «город» Каменець, спорудивши тут неприступну вежу-донжон, яка збереглася до наших днів. Князь намагався вирішувати проблеми з сусідами мирними засобами, але в разі необхідності без вагань брався за зброю. В зовнішній політиці він керувався як державницькими інтересами, так і моральними принципами. Саме це спонукало його підтримати владні амбіції князя Конрада в боротьбі за владу в Мазовії, що розгорнулася після 1275 року: за правилами престолонаслідування він мав переваги перед своїм молодшим братом Болеславом. Промовистим є також рішення Володимира Васильковича надати допомогу ятвягам – войовничим сусідам, яким внаслідок неврожаю загрожував голод.

Важко переоцінити внесок Володимира Васильковича в розвиток національної культури. В роки його правління було упорядковано Літопис Руський – безцінне джерело з історії Київської та Галицько-Волинської Русі. Князь дбав про розвиток книжної справи та іконописання і навіть особисто переписував книги. Одну із них — Апостол — він передав у монастир святих Апостолів, який «спору-

див ... своєю силою» в столиці свого князівства, іншу – Євангеліє апракос — Перемишлянській єпархії. На думку дослідників, деякі книги із князівського скрипторія збереглися до наших днів [4].

1263 року Володимир Василькович взяв шлюб з Ольгою, донькою брянського князя Романа Михайловича, що стала йому вірним помічником не лише в родинних, а й в державних справах і культурно-просвітницькій діяльності.

Тривалий час Володимирі Васильковичу випало боротися з тяжкими недугами — спочатку із якоюсь невідомою хворобою, а з 1284 року — онкологічним захворюванням нижньої губи, від якого князь «лежав у болісті своїй повних чотири роки» [8, с. 442]. З жалем і співчуттям літописець пише про перебіг цього невиліковного захворювання і спричинені ним страждання: «І опадало йому м'ясо все з підборіддя, і кість підборіддя перегнила була, і було видіти навіть гортань. І не брав він до уст по сім неділю нічого, крім одної води, і тої ж потроху» [8, с. 444].

10 грудня 1288 року Володимир Василькович помер в місті Любомлі. Труну з тілом князя, обвитим оксамитом із мереживом, «як ото достоїть цесарям», встановили на сані і відправили до Володимира, де встановили в соборі Успіння Пресвятої Богородиці. Наступного дня відбулася пишна поховальна церемонія, детально описана в літописі: «А на другий день, як одспівали заутреню, прийшла княгиня його [Ольга], і сестра його Ольга, і княгиня Олена, черниця. З плачем великим прийшли вони, і весь город зійшовся, і бояри всі, старі і молодії, плакали над ним... І плакали по ньому володимирці, споминаючи його добросердя до себе, а ще більше слуги його плакали над ним, сльозами обливаючи лице своє. І, останню службу одправивши йому, опрятавши тіло його, вложили його в гроб місяця грудня в одинадцятий день, в [день] пам'яті святого Даниїла Стовпника, у суботу» [8, с. 444].

В Галицько-Волинському літописі знаходимо ще одну цікаве свідчення, яке стосується поховання Володимира Васильковича, а саме: «Коли ж цього благовірного князя Володимира, нареченого в святім хрещенні Іваном, сина Василькового, покладено в гроб тіло його незапечатане від одинадцятого дня місяця грудня до шостого дня місяця квітня, то княгиня його не могла заспокоїтися. І прийшовши з єпископом Євсигнеєм і з усім Крилосом [і] откривши гроб, побачили вони його цілим і білим, і пахощі од гробу були, і запах подобен до ароматів многоцінних. Таке ото чудо побачили вони, а побачивши, прославили бога і опечатали гроб його місяця квітня в шостий день, в середу страсної неділі» [8, с. 448].

Вже в наші дні князя Володимира Васильковича було канонізовано і причислено до лика святих Помісним собором Української Православної Церкви Київського Патріархату.

Храм Успіння Пресвятої Богородиці, що став місцем останнього спочинку Василька Романовича і Володимира Васильковича, – єдина на Волині церковна споруда киево-руської доби, яка збереглася до наших днів. За свою понад 850-літню історію він не раз зазнавав руйнації. Вперше це трапилось у 1240 році під час навали татаро-монгольських орд, вдруге — в 1491 році, коли його підпалили кримські татари, втретє — в 1565 році внаслідок чвар між холмським і володимирським єпископами. Кожного разу церкву відбудовували коштом православних князівських родин.

Після проголошення Брестської унії 1596 року собор Успіння Пресвятої Богородиці було підпорядковано греко-католицькій церкві. 1613 року тут, згідно із заповітом, «пред враты царскими, межы амъбоном и дверми» було поховано одного з ініціаторів прийняття унії, згодом митрополита Іпатія Потія, який заповів храмові багату ризницю і всі «руські книги» із своєї бібліотеки [10]. Пізніше тут також було поховано й інших вищих ієрархів греко-католицької церкви, могили яких було знищено після того, як місто Володимир опинилося на теренах Російської імперії після третього розподілу Польщі (1795).

Собор дуже постраждав під час нищівної пожежі 1683 року, коли центральна частина м. Володимира згоріла дотла, і в 1753 році за ініціативи єпископа Феофіла Годабського був перебудований на зразок римо-католицького костелу. Нова спроба внести зміни в його планування мала місце 1782 року, коли Сімеон Млодський — останній греко-католицький єпископ, що відправляв в соборі службу Богу, розпорядився прорубати в одному із шести стовпів-пілонів прохід до провідницької кафедри. Цей намір закінчився повним провалом: стовп, а слідом за ним і частина склепіння обвалились. З тих пір в соборі богослужіння в соборі Успіння Пресвятої Богородиці не велося і він почав поступово занепадати [10, с. 127–128].

Ситуація не змінилася і після 1795 року, коли після третього розподілу Польщі м. Володимир ввійшло до складу Російської імперії і собор було передано православному духовенству. Спроби відновлення собору Успіння Пресвятої Богородиці, до яких час від часу вдавалась місцева влада і Синод російської православної церкви, що засідав в Санкт-Петербурзі, не увінчались успіхом: в першій половині XIX ст. він продовжував занепадати, використовувався для господарських потреб і зрештою перетворився на суцільну руїну. Це спричинилось до того, що 1839 року Синод навіть запропонував розібрати Собор, продавши будівельні матеріали. Завдяки зусиллям місцевого протоієрея цей намір не було реалізовано [2, с. 77].

Ситуація довкола собору Успіння Пресвятої Богородиці й інших пам'яток архітектурної спадщини на Волині почала змінюватися після польських повстань 1830 – 1831 та 1863 – 1864 рр., коли влада почала вживати системні заходи для русифікації краю, що, зокрема, передбачали спорудження нових і відбудову давніх православних храмів [9, с. 38].

1886 року під час підготовки до святкування 900-річчя Хрещення Русі і заснування Володимир-Волинської єпархії Свято-Володимирське братство — громадська організація просвітницько-релігійного спрямування — ініціювала відбудову Мстиславого храму. З цією метою був створений спеціальний комітет, куди ввійшло місцеве духовенство й представники інтелігенції, включаючи Омеляна Дверницького, а також відомі київські та петербурзькі вчені: історик, археолог і етнограф, професор Київського університету Володимир Антонович; архітектор, мистецтвознавець професор Санкт-Петербурзького університету Адриан Прахов; історик релігії, секретар Київської археографічної комісії Орест Левицький.

Вже влітку 1886 року територію довкола собора Успіння Пресвятої Богородиці та його підземелля очистили від бруду й нагромадження уламків, що дало змогу провести обстеження та обміри уцілілих стін і фундаментів, з'ясувавши розміри

і конструктивні особливості Мстиславового храму XII ст. [7]. Кожен етап робіт і знайдені артефакти супроводжувалися фотофіксацією, здійсненою Анріаном Праховим [9, с. 40].

В процесі археологічних досліджень підземеллі споруди було виявлено 5 аркосолій – ніш, заглиблених в яких зазвичай в княжу добу встановлювали саркофаги з тілами знатних небіжчиків. В одній із аркосолій, розташованій в північно-західній стіні, було виявлено скупчення людських кісток, які належали чотирьом особам — двом дорослим чоловікам, жінці зрілого віку і дитині [10, с. 132].

Медико-антропологічні дослідження показали, що один із чоловічих черепів має сліди прижиттєвого ушкодження лицевих кісток і нижньої щелепи, спричинені захворюванням. Небіжчик мав високий зріст, засвідчений великими розмірами стегнових та гомілкових кісток, знайдених неподалік [10, с. 133]. Сукупність цих фактів дав підстави дійти висновку про те, що ним був Володимир Василькович.

Що ж до другого чоловічого скелета, то, на думку членів комісії, це – тлінні рештки Василька Романовича. Цей висновок ґрунтувався на літописних рядках, які засвідчили, що Володимира Васильковича поховали «в отчій гробниці» [8, с. 445]. На мій погляд, воно є логічним, однак остаточну відповідь про приналежність цього скелета можна отримати шляхом генного аналізу.

Припускалось, що знайдений поруч жіночий скелет належав княгині Олені, дружині Василька Романовича. Що ж до Ольги, дружини Володимира Васильковича, то вона, за переказами та легендами, похована в урочищі «Княжа гора» біля села Ляхчиці в Кобринському р-ні Республіки Білорусь.

Після завершення історико-археологічних досліджень розпочалась підготовка до його відбудови, що супроводжувалася дискусіями щодо вигляду майбутньої споруди. Остаточне рішення з цього приводу було прийняте наприкінці 1890 року на засіданні Імператорської археологічної комісії. Відкинувши проект Адріана Прахова, що передбачав відновлення пам'ятки в «помпезних формах візантійського взірця», комісія поставила завдання відновити храм «зі строгим дотриманням давньоруського церковного стилю» [2, с. 79]. Підготовку нового проекту відбудови собору Успіння Пресвятої Богородиці було доручено академіку архітектури Григорію Котову.

Реконструкція споруди, що передбачала збереження уцілілих фрагментів Мстиславового храму, розпочалася влітку 1896 року і тривала 4 роки. Кошти, необхідні для проведення будівельних робіт і оздоблення храму, були виділені державою і отримані за рахунок добровільних пожертвувань членів царської родини, церковно-просвітницьких організацій, окремих громадян.

17 жовтня 1900 року собор Успіння Пресвятої Богородиці, відбудований з максимальним збереженням первісного вигляду, вкотре освятили знову в присутності тисяч людей. Попри колізії ХХ ст., Служба Божа тут більше ніколи не припинялась. Місце князівської усипальниці з тлінними рештками Василька Романовича та Володимира Васильковича позначено спеціальним надписом на стіні храму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти / Леонтій Войтович. – Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2006. — 784 с.
2. Гаврилюк С.В. Відновлення Успенського собору м. Володимир-Волинського — унікальної пам'ятки Київської Русі: концепція, здійснення, результати / Світлана Гаврилюк // Чорноморський літопис. — Вип. 1. — Миколаїв, 2010. — С. 75 – 80.
3. Давня історія України: В 3 т. / Редколегія: П.П. Толочко (голова), В.Д. Баран, С.М. Бібіков та ін. — Т. 3: Слов'яно-руська доба / Петро Толочко, Володимир Баран, Сергій Бібібіков та ін. — К.: Інститут археології НАНУ, 2000. — 695 с.
4. Запаско Я. Скрипторій волинського князя Володимира Васильковича / Яким Запаско // Записки Наукового товариства ім. Шевченка / Праці історично-флософської секції. — Львів. — Т. 225. — С. 185 – 193.
5. Котляр М.Ф. Данило Галицький / Микола Котляр. — К.: Наукова думка, 1979. — 187 с.
6. Кралюк П.М. Володимир Василькович: модель князя-філософа / Петро Кралюк. — Режим доступу: // . files/Articles/Kraluk02.htm
7. Левицкий О.И. Историческое описание Владимиро-Волынского Успенского храма, построенного в половине 12 в. князем Мстиславом Изяславичем / Орест Левицкий — К.: Издание Свято-Владимирского православного братства в г. Владимире-Волынском, 1892 г. — 132 с.
8. Літопис Руський / За Іпатським списком переклав Л. Махновець / Леонід Махновець. — Київ: Видавництво «Дніпро», 1990. — 592 с.
9. Ричков П. Волинська спадщина Адріана Прахова / Петро Ричков // Пам'ятки України: Історія та культура., 2008, № 1. — С. 38 -49.
10. Теодорович М. Місто Володимир Волинської губернії в зв'язку з історією Волинської губернії: Історичний опис. Репринтне видання / Микола Теодорович. — Луцьк: ПВД «Твердиня», 2008. — 248 с.